

◆ **Dünya, səndən kimlər keçdi...**

TƏKAN

və ya

**ABBAS ZAMANOVUN
Z A M A N I**

Yetmiş yaşımın tamamında daha bir yaşımı torpağa tapşırandan sonra qərara aldım ki, nə qədər ki əlim qələm tutur, nə qədər ki yaddaşım mənə dönük çıxmayıb, “taleyimdən keçən” və artıq dünyasını dəyişən tanınmış insanlar haqqında ayrı-ayrılıqda nə isə yazım. Hətta beynimdə şərti olaraq bir siyahı da tutdum. Fərman Kərimzadə, Cəmil Əlibəyov, Zeynal Cabbarzadə, Emin Mahmudov, İshaq İbrahimov, Əzizə Cəfərzadə, Mansur Vəkilov, Tamara Kalyakina, Sabir Əhmədov, Bayram Bayramov, Camal Yusifzadə, Fikrət Qoca, Səyavuş Sərxanlı, İsi Məlikzadə, Abbas Zamanov, Natiq Səfərov, Tofiq Abdin və...

Artıq müxtəlif illərdə Fərman Kərimzadə, İshaq İbrahimov, Emin Mahmudov, Səyavuş Sərxanlı, Əzizə Cəfərzadə haqqında (gələcəyin xəyali kitabında) əsasən yaddaşıma arxalanaraq yazmışam və mətbuata çıxarmışam. Bu sırada “növbə” Abbas Zamanova qəfildən çatdı. Təkan xalq yazıçısı Elçindən, daha doğrusu, Elçinin Abbas Zamanov haqqındakı artıq məşhur “Ədəbiyyat və cəsarət tərcümanı” başlıqlı əsəsindən gəldi. Çünki adı çəkilən əsədə və eləcə də eyni adlı kitabda elə kövrək məqamlara toxunulub ki, onları bu millətin əksəriyyəti kimi, mən də bilmirdim. Mən də bilmirdim ki, 1960-cı ilin yazında Elmlər Akademiyasının keçmiş binasında Səməd Vurğunla bağlı növbəti tənənəli tədbir keçirilərkən, hələ heç bir elmi titulu olmayan, yalnız Böyük Vətən müharibəsindən gətirdiyi hərbi ada arxalanan 49 yaşlı Abbas Zamanov çıxış etmək üçün söz alıb və bu yubiley yığıncağının rəsmi gündəliyinə dəxli olmayan bir çıxışla, bir qədər də bəlağətli söyləsəm, ÖZ ZAMANINI sarsıdıb.

O yığıncağın sırasıv iştirakçılarında biri olan məktəbli Elçinin xatiratından bəlli olur ki, Moskvada yenə erməni daşnaklarının fəallaşması nəticəsində, dövlət səviyyəsində Naxçıvanın Ermənistanla birləşdirilməsi məsələsi gündəmə gətirilibmiş və bundan artıq çoxlarının xəbəri olsa da, yüksək tribunadan ziyalı ordusu qarşısında bu mənfur niyyətə qarşı səsini qaldıran Abbas Zamanov olub və o tədbirdə məktəbli Elçin də Abbas Zamanovu ayaq üstə alqışlayanlardan biri imiş.

Elçin müəllimin – o hadisənin canlı şahidinin essəsindən bir haşiyə:

“...Mülayim bir adam olan və başı daşdan-daşa dəymiş (vaxtı ilə Mir Cəfər Bağırov onu “ türk şpionu” adlandırmışdı) rəhmətlik Arif müəllim (Məmməd Arif nəzərdə tutulur. – M.O.) rəyasət heyətində ayaq üstdə dayanıb zalın sakitləşməsinə gözləyirdi, zal isə sakitləşmək bilmirdi və nəhayət, Arif müəllimin səsi eşidildi:

– Abbas Zamanov buradakı çıxışında hissə qapıldı. Mən inanıram ki, o, özü də bu çıxışından peşman olacaq.

Bu zaman Abbas müəllim yerindən qışqırdı:

– Çətin!..

Və bu bir kəlmə sözə görə yenidən qopan alqış, yenidən aləmi lərzəyə saldı.”

Bəs sonra nələr olub? Hə, bu sualın cavabını da Elçin müəllimin yuxarıda adı çəkilən essəsində oxuya bilərsiniz . Mənim niyyətim başqadır. Mən yuxarıda adı çəkilən essəni araşdırmaqdan çox uzağam. Yalnız onu söyləmək istəyirəm ki, Abbas Zamanov amansız və haqsız təzyiqlərə tab gətirib, kommunist partiyası sıralarından və işindən kənarlaşdırılmasına baxmayaraq, sona qədər mübarizə aparıb və bu “savaş”dan qalib çıxıb.

Deyənlərə görə, bu hadisə ölkənin birinci şəxsinə – Xruşşova da çatıbmiş. Nikita Sergeyeviç nə deyib, necə deyib, bunu heç kim bilmir, amma fakt budur ki, Naxçıvanın Ermənistanla birləşdirilməsi 1960-cı ildən sonra bir də gündəmə gətirilməyib.

...1969-cu ilin əvvəllərində məlum olanda ki, dörd ildən bəri əyani təhsil aldığı ADU-da diplom işinin mövzusu satirik “Məzəli” jurnalı ilə bağlıdır və diplom rəhbərim də filologiya elmləri doktoru Abbas Zamanovdur, dərhal etirazımı bildirdim. Əvvəla, ona görə ki, Abbas Zamanovu uzaqdan-uzağa tanıyırdım; o da Mərzə Cəlilin, Abdulla Şaiqin və əsasən Sabirin yaradıcılığından bəhs edən tədqiqatlarına görə. İkincisi də mənə çoxdan bəlli idi ki, 1914-1915-ci illərdə fasilələrlə çıxan “Məzəli” jurnalı ərəb hürufatı ilə nəşr olunub və mən də bu əlifbanı lazımınca bilmirəm...

Düzdür, tələbək illərində bu əlifbanı gözəl insan və həm də həkim olan Əli Fəhmi bizə tədris eləmişdi, amma 26 tələbənin arasında bu hürufatı yalnız bir nəfər mənimsəmişdi; o da sonradan jurnalist yox, molla oldu.

Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyinin birinci mərtəbəsində, öz kabinetində məni qəbul eləyən Abbas müəllim, məni bir anlıq dinləyəndən və sonra da qiymət kitabçamı açıb vərəqləyəndən sonra soruşdu:

– Əski əlifbamızı yeğin ki, bilirsən?

Bu ilkin sorğu-sualın təfsilatını, əlbəttə, xatırlamıram, amma birdən-birə mənim ailə vəziyyətimlə də maraqlananda və mən bu sualların haradan doğduğunu anlayanda, söylədim ki, heç bir sıxıntı yoxdur, özüm də üç aydır ki, işləyirəm.

– Harda?

– “Azərbaycan gəncləri” qəzetində.

– Vəzifən nədi?

– Ədəbi işçi.

Bu dəfə maraqla soruşdu:

– Bəs, universiteti bitirməyə-bitirməyə səni necə işə götürüblər?

Mən cavab əvəzinə, özümlə gətirdiyim "Azərbaycan gəncləri" qəzetinin üç-dörd sayını, daha doğrusu, bu nömrələrdə dərc olunmuş oçerklərimi Abbas müəllimə göstərdim. Və o, bu yazılara öteri nəzər salandan sonra yüngülcə gülümsədi:

– Belə görürəm ki, daha sənin heç diploma da ehtiyacın yoxdur. – Və sonra əlindəki karandaşla kiməsə üç-dörd kəlməlik məktub yazdı. O kim-sənin adını unutsam da, işgüzar çöhrəsini və ləhcəsini hələ də xatırlaya bilərəm. Mərkəzi kitabxanamızda əməkdaşlıq eləyən o uca boylu, orta yaşlı kişi bir ay ərzində satirik "Məzəli" jurnalının kitabxanın fondunda olan bütün saylarının surətini və üstəlik də 27 dekabr 1914-cü il tarixli birinci sayının üz qabığının fotosurətini çıxarıb mənə verdi və onun hüsnü-xətti o qədər aydın idi ki, o yazıları makinaya verməyə ehtiyac qalmadı və mən təxminən iki həftə müddətində məndən öncə çox epizodik araşdırılan satirik "Məzəli" jurnalı haqqında diplom işimi tamamlayıb, yenə gəldim Abbas müəllimin qəbuluna...

O hadisələrin üstündən yarım əsrdən də çox keçib və bu ötən illər ərzində mən kirayə mənzillər dəyişə-dəyişə ilkin əlyazmalarımın əksəriyyətini itirsəm də, bu diplom işinin bir surətini qoruyub saxlamışam. Axı, orda həm də Abbas Zamanovun, necə deyirlər, daşdan keçən rəyi var:

"Məzəli" jurnalının ictimai-siyasi platformasını, jurnalın tənqidinin başlıca xüsusiyyətlərini qiymətləndirərkən, tələbə haqlı olaraq, onu "Molla Nəsrəddin" in davamçısı kimi səciyyələndirir. Diplomantın ümumiləşdirmələri, hökmləri, nəticələri düzgün elmi-metodoloji bünövrə üzərində qurulmuşdur. Diplomantın əsəri XX əsr Azərbaycan mətbuatının tarixini öyrənən tələbələr üçün vəsait ola bilər".

Yadımdadır, bir günəşli may günü diplom müdafiəsində növbə mənə çatanda, yalnız Abbas müəllimin bir səhifəlik rəyini oxudular və məndən heç nə soruşmadılar və təbii ki, bu, diplom rəhbərinə böyük hörmət, ehtiram əlamətinin nəticəsi idi. Axı, necə deyirlər, Abbas Zamanovun zamanı idi. Bir il qabaq müdafiə etdiyi namizədlik dissertasiyasına görə onu birdən-birə doktorluq elmi rütbəsinə layiq görmüşdülər və bu, elm aləmində nadir hadisələrdən biri kimi dəyərləndirilirdi. Nizami adına Ədəbiyyat Muzeyi kimi mötəbər bir qurumun rəhbəri idi. Sistemə soyuq münasibətinə baxmayaraq, Türk dünyasının seçilən şəxsiyyətləri ilə məktublaşır və yeri gəldikcə bu yazışmaları mətbuata çıxarırdı, Sabirin "Hophopname"sini tərtib etdiyi və ön söz yazdığı yeni nəşrlərlə Türk dünyasına, Yaxın Şərqlə yayırdı.

Və üstəlik də Həmidə Məmmədquluzadənin Mirzə Cəlil haqqında rus dilində yazdığı xatirələrini ana dilimizə çevirmişdi, sanballı ön söz yazmışdı və hələ ikinci kursda ikən bu xatirələri birnəfəsə oxumuşdum, yeri gəmişkən, bu əsər, oxuduğu fakültədən asılı olmayaraq, bütün tələbələr arasında yayılmışdı və demək olar ki, o zamanın bəzi sevgi romanları kimi bestsellərə çevrilmişdi. Diplom işimlə bağlı olaraq, növbəti dəfə görüşəndə bu xatirələrə məftunluğumu da dilimə gətirdim.

– Bu, Həmidə xanımın xatirələrinin təxminən yarısıdır, – təəssüflə dedi, – xeyli ixtisar etməli oldum çevirəndə...

Hiss etdim ki, səbəbini soruşmağa ehtiyac yoxdur, o, özü də bu barədə heç nə söyləmədi...

2012-ci ildə mən Həmidə Məmmədquluzadənin “Mirzə Cəlil haqqında xatirələrim” əsərini Mehriban Vəzirin tərcüməsində kitab dükənlərində görəndə təbii ki, o söhbəti xatırladım və kitabı da ona görə aldım ki, Abbas müəllimin variantı ilə tutuşdurum, görüm Abbas müəllim, sovet senzurasından keçsin deyə, nələri ixtisar etməli olub.

Böyük Mirzə Cəlilin ömrünə ayna tutan bu əsərin məhz Mehriban Vəzir tərəfindən yenidən tərcümə olunması isə məni sevindirdi. Çünki Mehriban xanımın qələminə və istedadına bələd idim, hətta “Yazıçı” nəşriyyatında tərtib olunmuş almanaxda nəşr olunan hekayələri haqqında elə həmin almanaxdaca xoş sözlər də yazmışdım.

Diplom müdafiəsindən təxminən bir ay sonra bir dəstə gül alıb, Nizami muzeyinə getdim ki, Abbas müəllimə təşəkkür eləyim. Təbii ki, məni səmimi qarşıladı və əlimdəki gülləri dərhal da alıb katibəsinə verdi. O, son dərəcə mehriban bir tatar qızı idi. Ənənəvi hal-əhvəldən sonra soruşdu:

– Yəqin elmi işini davam etdirmək, aspiranturaya girmək niyyətin var? – Sakitcə başımı buladım və bu dəfə təbəssümlə soruşdu: – Bəlkə, evlənmək istəyirsən? – Mən yenə də həyalı bir tələbə rolunda, onun üzünə baxmadan başımı buladım. Və yenə Abbas müəllim təbəssümlə soruşdu: – Demək, nə aspiranturaya girmək istəyirsən, nə də evlənmək, bəs onda fikrin nədir? – Son dərəcə sığaq bu suala bir qədər fikirləşəndən sonra cavab verdim:

– Mən hələ əsgərliyə getməliyəm...

Və dünyanın işləri elə gətirdi ki, mən iki il sonra – 1971-ci ilin yayında Biləcəri stansiyasından ümumi eşalonla hərbi xidmətə yola düşərkən, yenə Abbas müəllimlə qarşılaşdım. Bir qohumunu yola salmağa gəlmişdi və hiss olunurdu ki, burada hərbi komissarlığın qarşısında yola salanlar çağırışçılardan bəlkə də iki dəfə çoxdur. Abbas müəllim dolu bədənlə o qohumu ilə məni tanış eləyəndən sonra:

– Eyni yerə düşsəniz, sən buna göz olarsan, – dedi, – bu həm cavandı, həm də dəlisovdu...

O isti yay günündə insanlar qarışqa kimi qaynaşırdı, necə deyərlər, ağız deyəni qulaq eşitmirdi, mən isə fikirləşirdim ki, görəsən, insanlar, heç nəyin fərqinə varmadan, onlara qaynayıb-qarışmış bu nəhəng insanı – bu böyük şəxsiyyəti niyə tanımır? Niyə imkan vermirlər ki, o da ağacın kölgəsində dayansın?

O iyirmi vaqonluq eşalonla Abbas müəllimin qohumu ilə yollarımız tez ayrıldı, Mahaçqalanı keçəndən sonra onu qatardan düşürtdülər, mən isə Volqa boyu Saratova – ordan da hələ Balaşova qədər gedib çıxdım.

Əsgərlikdən qayıdıandan sonra Abbas Zamanovu axtarmamağıma indi təəssüflənirəm. Amma gecdi, necə deyərlər, qatar çoxdan keçib. Təsəllim, Abbas Zanolva bağlı rast gəldiyim yeni yazıları, təzə araşdırmaları oxumaqdı. Abbas müəllimlə bağlı hər hansı yazı məni o günlərə qaytarır. Elçin müəllimin yuxarıda bəhs etdiyim yazısı da onlardan biri. Hələ bu günlərdə İntiqam Qasımzadənin “Şuşanın dolayları” essesi də bir parçası ilə mənə Abbas müəllimi xatırlatdı.

İntiqam müəllimin atası şair, tərcüməçi Böyükağa Qasımzadə ilə Abbas müəllim Birinci Dünya müharibəsində əsgər yoldaşı olublar. Və Böyükağa müəllimin vəfatından sonra, Abbas müəllim İntiqamla ilk dəfə tanış olanda

deyib: “Mən həyatımda sənın atan qədər ailəsinə bağlı insan görməmişəm, o, əsgərlikdə bizə hər gün verilən iki tikə qəndi yemirdi, yığırdı ki, balalarına çatdırsın. Və bu söhbət də İntiqamı üç yaşına qaytarıb və ona atasının cəbhədən gətirdiyi qəndlə Şuşada, babasının mülkündə ilk dəfə içdiyi şirin çayı xatırladıb.

Və İntiqam müəllim Şuşa ilə bağlı essəsində bu hadisəni elə belə də yazıya alıb, amma sözümdə yox, İntiqam bu hadisəni mənə onuncu, bəlkə də iyirminci dəfə danışarkən sözünü kəsmişdim, – ay İntiqam, – demişdim, – sən mənə bu hadisəni, yalan olmasın, iyirminci dəfədir danışırısan, hamısında da eyni cür, bir cümlə də o yan-bu yana olmur, bəs sənın fantaziyan hanı? O, ucadan gülmüşdü. Mən də ona qoşulmuşdum.

Əlbəttə, mən yalnız ərkim çatan insana belə zarafat edə bilərdim... Və o anda mənə elə gəlmişdi ki, biz bu zarafatla, bu övqatla o şirin çayı yarı böldük. Dəfələrlə şahid olmuşam, o yaşda uşaqlar paylaşmağı çox sevirlər.

Bir neçə kəlmə də mənım bu söhbəti başlamağıma daha bir təkən verən satirik “Məzəli” jurnalı haqqında; “Molla Nəsrəddin”i zaman yaratdığı kimi, onun davamçılarından sayılan “Bəhlil”u (1907) da, “Arı”nı (1910-1911) da, “Kəlniyyət”i (1912-1913) də, “Məzəli”ni də, digərlərini də zaman yaratmışdı, hətta bu barədə Mirzə Cəlil özü də yarızarafat, yarıgerçək yazmışdı:

“... Heç bundan qabaq belə zarafatlar yox idi; indi hamı “Molla Nəsrəddin”ə baxıb başlayıblar zarafatnan yazmağa”.

(“Məzəli”nin redaktoru və nəşiri isə əslən şuşalı Haşım bəy Vəzirov idi və o, dərgisinə Əzim Əzimzadə, Əli Nəzmi, Əliqulu Qəmküsar, Cəfər Cabbarlı, Əliabbas Müznib kimi yaradıcı simaları cəlb eləmişdi).

Sözümün sonunda yenə də Elçin müəllimin yazısına qayıtmaq istəyirəm: bəli, Abbas Zamanov hələ “Kür, Araz, Ararat” deyə bağırduğımız bir zamanda səsini qaldırmışdı, oyan ey millət demişdi, erməni yatmayıb, lakin bu harayın cavabında bizlər ona neynədik? Hə, bu sualın müfəssəl cavabı da Elçin müəllimin “Əbədiyyət və cəsəret tariximiz” kitabında.

1991-cı ilin payızında xəbər tutdum ki, Abbas müəllim xəstədir, Mərkəzi klinikada müalicə olunur. Üzümə üz bağlayıb getdim yanına. Elə bilirdim, mənı tanımaz, amma məlum oldu ki, həmin il “Köçürülmə” romanına görə aldığı mükafatdan da xəbəri var... Susurdu və hərdənbir mənə Qarabağda baş verən son hadisələr haqqında suallar verirdi...

Bəli, keçmişə boylananda çox şeylərə təəssüflənirəm. Və bir də ona təəssüflənirəm ki, Abbas müəllim də, ömrünü bu xalqın, millətin yolunda – Naxçıvan, Qarabağ naminə şam etmiş onlarca, yüzlərcə ziyalılarımız kimi bu günləri görmədi...

Bu gün də Abbas Zamanovun zamanıdır, bir söz adamı olaraq, ən etibarlı bələdçimiz isə onun kitablarıdır. Elçin müəllim demişkən, onun kitabları bu gün də nəşr edilir və xatirələr, bu nəşrlər onun ömrünün XXI əsrdəki davamıdır.

Məmməd ORUC
03 aprel, 2022

